

Поліщуцька мати

Антін Чекмановський

Прип'ять – це річка найлінійвіша з усіх річок, що впадають у Дніпро. Вона пливе тихо, спокійно, ніколи не порушує своїм рухом одноманітного, поліського краєвиду. Здовж неї поля та ліси, а ще частіше болота, що приховуються де-не-де під кущами та принадно-зеленою травою.

Поліське повітря инакше, ніж на Волині чи в Галичині. Воно пахне травами та водами, а над мочарами, мов розвіяне біле волосся чарівниць, стоїть вічна мряка.

У поліських болотах є багато всякого: святе й чортяче. Вітри дують з моря, бо вони народжені в океанах і шукають собі доброго місця для осідку. Як прилітають на Полісся, то сідають на болота буйними хмарками. А в хмарках, як кажуть місцеві люди, всяка нечисть. А там, де нечисть, там і святе. Як добро завжди зі злом, так і чортяче мусить бути разом з Божим. Є тут мавчині палаци між розчісаними раннім вітром березками, юрби маликів, перескакуючи на віттях, ховаються в кущах біля розхристаної сосни, буйні трави-квіти заливають різнобарвними килимами луги та узлісся. Птахи – гості Півдня – иноді оповідають, що вони бачать у поліських болотах, на ланах, навіть серед людей. Як уміти їх слухати, то багато дечого можна довідатися від них. Весною пташки хмарами злітаються в поліські ліси, на річні та лісові болота, п'яні від кохання співають аж гудуть ліси, дзюрчать джерела, вода хлюпоче, біжать крикливі вітри, ліси шумлять по-новому, якомсь буйно, молодечо.

Як тільки починаються холоди, і вже треба пташкам відлітати – болота покриваються мохом, а на мосі комар сидить та лапою живіт гладить. Тоді на всій поліській низині зупиняються річки, навалюються сніжні небеса, а земля лежить невіддишна, одягнена в біле лахміття зими.

Тільки з'явиться сніг, поліщуки розходяться купами по лісах. Куряться чорні хатки в пуші, з гуком і скреготом валиться перемерзлий ліс, а дроворуби, підв'язавши зрубані дерева, тягнуть їх, виспівуючи "дубинушку".

У лісових дебрях, куди ніхто не ходить і нічого не шукає, ліс гниє на корінні, падає, ламається, засмічується перестоялим деревом та гашем.

Літом, як добре потепліє, на тих самих місцях, де буяли льодові вітри, починається велика гар. Ледве, ледве загавився, не загасив вогню, залишив під попелом ледь жевріюче вугілля – глядиш, а воно й розгорілося. На сотки верств страшним пожаром горить дебра, вітер чеше вогняні ковтуни, а сонце меркне від того, що бачить під густим чорно-сірим димом. Сіра їдка гар стелеться полями, обволікає узлісся, жене голодну пташку хмарами на Прип'ять.

Найгірше тоді лісникам та вуглярам, що випалюють у лісі вугілля. Вони сидять у лісничівках удень і вночі, як дикі. З хати вийти не можуть. Чорні як чорти, зарослі волоссям і байдужі до всього, п'ють шклянками самогон, сплять тільки й бачать страшні сни.

Але ще гірше весною і восени, коли повеніють річки. Все життя неначе заливається водою, а озеро Гричин, що тягнеться на північний схід від Луни́нця і займає простір 45 тисяч гектарів, вже не здається безмежним степом з сорокати́м килимом високої трави, а хвилюється, перекидає з краю в край бурхливими хвилями і лякає своєю безмежністю.

Це страшна для Полісся пора. Вода припинює життя.

Тоді у своїх хатах, відрізані від світа, голодні, вдивляються поліщуки вечорами у пекучий дим курних печей, при світлі гасок і лучива оповідають одні одним усе, що чули, що бачили, що їм приснилося, що здавалося. Все це – чи дійсне, чи вимріяне – переломлюється через напівхвору уяву сонного мозку і дивним марінням падає перед слухачами. Кольорові вихри крутяться над лісами й болотами, рухаються зборища якихсь дивовижних людей, древні літами й життям чарівниці встають і розкривають свої беззубі роти, щось говорять, кричать, пророчать.

І ось тоді, одної з тих голодних, мряковитих осеней, зродилася на селах Полісся чутка про Поліську Матір – заступницю народу тутешнього. З роками ця чутка виросла в дійсність, а далі стала легендою Полісся.

На селах коло Гричина, коло Князь-озера, на волинській Сарненщині, під Луни́нцем, коло Пинська, а то й за Березним – оповідали про Поліщуцьку Матір всюди, де сходилися двоє, троє жінок чи чоловіків. Діти знали всі її одмітні прикмети, а молоді хлопці вечірніми сутіннями, йдучи до дівчат на вечорниці, відхрещувалися від кожної старої баби, яку випадково зустріли на дорозі.

У Мочигорах казали, що стара Терентиха знала Поліщуцьку Матір. Це була та Терентиха, що, ходячи за грибами, зустріла одного вечора дубуватого, коротконогого дідка; ніби він кинув їй жменю якогось пороку в очі, і вона тоді побачила давніх людей: могутніх, страшних, що застигли над землею і вже так стоять віками. Підібравши запаску, втікала Терентиха чужим полем, а той дідок, кукурікаючи, гнався за нею вслід. Хтось тоді бачив, як із трухлявої сосни вискочив пес із конячою головою, скочив до дідка і разом із ним десь зникли. Терентиха, загнавшись у город отця Йоана, впала там під плотом і довго лежала непритомна. Старий жид Пониманський, що гнав самогон і продавав його поліщукам, казав, що Терентиха, виходячи з містечка, закупила пляшку самогону. Пляшку ту сховала вона у кошику, що несла в мішку. І пляшку ту, і кошик, і мішок знайшли розкидані на полях коло Мочигір. Пляшка була без самогону, а від непритомної Терентихи несло самогонним перегаром.

Старі баби поліських сіл, щоб боронитися від страхіття, яке панує всюди на Поліссі та від злих намірів різного чортovinня, відгороджують хати священною на Великдень оранкою, мажуть нафтою почорнілі зруби хат, солом'яні дахи, що помаленьку осідають і все глибше влазять у землю. Але це все мало помагає.

Нечисть існувала на Поліссі віками, а про Поліщуцьку Матір гули села, шепотіли на ярмарках, співали в піснях, що їх вечорами вигадували хлопці, пасучи коні.

Коло Мочигір є пором, який перевозить через Прип'ять на другий бік річки. Пором той увесь час у русі. Завжди на тому або на другому боці ріки повно підвід, людей,

товару, що перебирається з одного боку ріки на другий. Увечері, очікуючи порому, сидять над річкою люди, спочивають від пережитого дня, оповідають собі новини – все, що знають.

Вузький серп місяця то виглядає з хмар, то ховається і ніби бавиться. Прозора темрява вктує сірим оксамитним плащем хатку перевізника на березі, якісь вози, коней. На другому боці плюскітливої річки сіріють, як хижі звірі, декілька дерев у млі.

Кожного вечора старий Пархом, відомий мисливець, що живе у перевізника та помагає йому на поромі – виходить з хатки, стає над водою й починає молитися.

Безмежна, десь далеко розлита вода тихо, непомітно, вилиском котить свої хвилі. Зорі світять, блимають, ніби перебігають з одного кута в другий. Над річкою панує прохолода.

Довго й поважно відчитує Пархом "Отче Наш". Мало що й розуміючи з того, що шепоче, але вбачаючи в словах якийсь таємний зміст, що довгою, сріблястою ниткою знизує його Пархома з далеким Богом, молиться він поважно, іноді навіть замислюючись над якимись словами. Нитка все відділяється й відділяється і все в'яже їх обох і в'яже. Вона, як павутина: коли згрішив, то рветься непомітно, а для праведного міцніша за крицю.

Багатьох молитов Пархом не розуміє, але молиться щиро. Щось його там значить оте "лікуй", або "алілуя", коли його й попи з амбони голосять і церковні хори співають.

Скінчивши молитися, Пархом курить люльку. Тоді він неначе міняється й оповідає про все, що знає, що бачив, що чув. Про лісового звіря, про рибу, про поліські ріки, що як пливуть, то майже не рухаються. Він любить ті ріки: мляві, покірні, тихо несуть вони свої води і, наче зачаровані й заморожені, щось плюскотять берегам.

Пархом оповість байку про очерет, якого Господь за щось там покарав, знає різні річні трави, водяне зілля. Знає він рибу-щуку, плотяка, розуміє в'юнів, що водяться в рівчаках, а найбільше любить раки. Пархом знає, з чого зроблена англійська люлька, яку комендант постерунку носить у капшуківі, бачив, як гонять самогон вуглярі в лісі біля Вирів на Волині, поясняє, чому у висоцького дяка родяться вже другий раз двійнята.

Коли ви схочете розпитати його, що то за Поліщуцька Мати, то він, проте, не дуже поспішатиме поділитися з чужим тим, що про неї знає.

– Поліщуцька Матір... то тобі не так собі... то не проста справа... то й якщо до чого, то й оповідати не слід...

Але, коли вже упросите його, він оповість цілу фантазійну байку про щось нинішнє, поліщуцьке, але таке старе й дивне, що здаватиметься вам, ніби ви перенеслися в середньовіччя з його страхіттям та забобонами.

– Кажуть, що вона божевільна, обманює людей, садовили її до в'язниці... Інші кажуть, що вона відьма, та хто ж його знає. Відьми різні бувають: добрі й злі, бувають чисті й нечисті, таке й сяке... А ти розбери... Але про Поліщуцьку Матір нічого не кажи. Вона відьма й не відьма. Як треба зробити добре – зробить добре, а як зле треба зробити, то зробить і зле. Добре все робить з хресним знаменням та молитвою, а зле, то

вже й не відомо... Простому чоловікові трудно щось сказати, а проте йдуть до неї всі з усіх усюдів. І пани, і мужики, і скоколяси, і наші люди. Вона й травами лікує, і замовляє, яйцем викачує, на горосі, як у книзі, читати може. А коли дасть тобі трави від усякої хвороби, то як рукою ту хворобу зніме. Їйбо... Буркуном різачку лікарює, вітанником кашель, а щебрецем дітей... А чарувати?!

Пархом почне оповідати про всі способи чарування: на воді, на вуглі, на горосі з кийком або ложкою. Про те, як можна знищити людину, зліпивши з воску її хвигуру, вимовивши над нею закляття і... і проколовши хвигуру дротиком. Після того зачарована людина почне хутко сохнути й пропаде, як раз плюнути.

І трапилося одного разу, що Самійло, синок священика з Лісовиків – Сибиговського, який полював на качки, чекав порому, щоб переїхати на другий бік річки і чув оповідання Пархома.

– А ви її бачили?

– Кого її? Маму? Як ходили, то бачили...

– Зблизька?

Старий не відповів. Мовчки почав кресати. Попович дивився на старе, поморщене обличчя, жовті вуси, ледве-ледве прижмурені очі. Груба свитина прикривала коліна й замотані онучами ноги в постолах. Довга, березова ковінка лежала поруч.

Пакнувши раз-другий, дивився довго кудись у темну далечінь. Там, у сіруватій імлі, плямами зникали кущі й безмежно рівний луг, що де-не-де, здавалося, парував густим, сірим димом.

– То ви її не бачили? – знову запитав юнак.

Пархом дивився на річку, що широкою стягою криці зникала в далечині. Гладь води мінилася то сіро-попелястою, то темно-зеленою, мов трава. Але раптом ось-ось, звідкись набігла тінь, вода захмурилася, почорніла, все неначе усунулося униз, і під ногами з'явилася безодня. Так було декілька хвилин. Потім звідкись знову хлюпнула сіра хвиля і, ніби з туману, виринув протилежний берег. Річка тихенько зітхала, випускаючи з себе тоненькі смуги туману. Вони поповзли до очеретів, на берег, і закутали і берег, і воду, і дерева потойбіч.

І раптом почули обидва, що недалеко від них, у тумані за очеретом, щось захлюпало. Біла цятка метнулася з очерету.

Пархом і попович уперлися омами в ту цятку. Туман почав сідати. На березі показалася дика качка. Вона милася. Піднявши високо крила, розводячи ними, показувала білину своєї пахви, а потім сунула голову у воду. Вся згинаючись і здригаючись, заплюскалась у воді, оглядаючись на всі боки. Качка милася, мов змиваючи із себе пил ланів, ніби дражнила старого й молодого своїми пахвами, витягала шию, завертала й нахилила голову в їхній бік, а потім спокійно знову почала митися, бурхливо плескаючись, як дівчина, що вийшла рано купатися на річку.

– Вона... – раптом прошепотів Пархом.

– Хто вона?

– Вона... Матір...

Качка відрухово, ніби налякана, метнула крилами, зірвалась і впала десь в очереті.

- Тсс... сс... - зашепотів старий. Та коли панич підсунувся до нього, витягнув цигарницю і почастував Пархома панською цигаркою, старий розбалакався: - Це вона... їй-бо вона... Вона все може... І в качку теж перевертається.

Потім, по довгій надумі, затагнувшись декілька разів цигаркою, запитав мов сам себе:

- А чому б її вам не показати? Га? Де вона живе? Та цього ніхто не знає. Ніхто й не відає цього, але кому вона потрібна, ну, ніби, як лікар який, то тоді унук її зятя, той, котрий нащот політики багато розуміється - той знайде. А баба ця... Ге-ге-ге... До неї як на прощу ходять. Вона усього може. Приворожити - приворожить, вилікувати - вилікує, будучину сказати - скаже... Найбільше бідним людям помагає, вчить їх, як стояти за своє, за поліщуцьке, правди вчить... їйбо... Але вона може... всьо може... - нахилившись до вуха, почав шепотіти: - Вона може зробити, щоб жінка дітей не мала. Покладе під ліжку чи макову голівку, чи бузинових ягід. Чоловіка зробить таким, як шмата. Ані туди, ані сюди. Дасть йому понюхати привороту і ні до чого... І навпаки. Але за це треба гроші платити. Нічого даром не дається, - трохи помовчавши, почав: - Ви думаєте, що вона ті гроші собі бере? Та де? Вона все народу віддає. А тим, а простим поліщукам, котрі, значиться, на політиці нічого не розуміються... Бо, як то відомо, нам, свідомим, нічого не треба, а тим то треба. Котрому на хату, котрому на що иньше. Тільки й її, коли вип'є чарку горілки.

Тоді Самійло Сибиговський прийшов несподівано до висновку, що, властиво, нема йому потреби ще й цієї ночі винищувати всі ті качки, глухарів та перепілок, на яких він вибирався. Цікавіше, може, подивитися на одне з тих див, якими переповнені села, і про яке гуде не лише цілий повіт, але й воевідство.

- А може, ми б, діду, пішли до того зятя? Га?

- А чому б ні? - перепитав задобрений Пархом. - Аби гроші, трохи сала й горілки. Навіть самогону...

Ночували у гнильнянського дяка Софроневича, що любив мисливство й часто з Сибиговським вистоював цілі години на токуванні глухарів.

- Мовчіть... - гукнув той спросоння, коли попович почав оповідати йому про свої наміри. - Лягайте спати ліпше... досить ми вже маємо тої чортячини...

Дяка не слухали.

- Що вже там може знати якийсь дяк?

Старий Пархом, якому посміхалася нагода добре випити, махнув недбало рукою.

- Що вже там із тими попами й дяками розбалакувати, їм би тільки пшеничні пироги та яечка, а люд простий, поліщуцький, і випити чарчини не може. Не звертайте уваги, паничу...

Рано обидва, не попрощавшись з дяком, опинилися в хаті того "зятя".

Це була звичайна поліщуцька хата. Синіми струмочками парував дим з печі, ліз в очі, неприємно лоскотав у носі. Хліб на столі, під образами посідали мухи, чорні непривітні стіни якомусь похмуро неначе валилися на середину хати. Через вікно,

закрите якоюсь шматою, раннє сонце різало стіну тоненькими тендітними смужками. Біля печі шпорталася якась жінка, щось поправляла рогачем у печі, крутила коцюбою серед жару. Від хуткої праці у неї розчервонілося обличчя, а з-під засмаги на обличчі виступало біле, ніжне підборіддя, чорний з рудим відблиском жмут волосся настирливо спадав на чоло. Коло неї, тримаючись рукою за спідницю, маленька дівчина дразнила прутиком кота. Старий кіт мурзився, вигинався, щетинився, скакав і всіми лапами падав на земляний тік.

- Не зловив, не зловив... А-ааа...

- Тихше... ось пан прийшли... Ви до нас?

- Еге... - пробурмотів Пархом, - а де хазяїн?

Жінка махнула рукою, показала на ліжко за піччю, з якого встав невисокий, худий поліщук. Мовчки підійшов до гостей, привітався за руку і, не змінюючи виразу обличчя, спокійно, повагом почав слухати Пархома. Той запобігливо й, підскакуючи, почав щось казати йому на вухо. Коротке, стрижене під "скобку" волосся господаря відкривало грубу шию, на якій сиділа міцна, непорушна голова. Стрілясті, густі брови кутом нависали над очима, їх погляд суворий, трохи жорстокий, як показалося Самійлові, зупинився на ньому.

- Тааак... та вона вже стара... - мовив знехотя.

- А ти покажи... покажи... ну, що тобі станеться... їй теж нічого... вона ж у нас вічна... - запопадливо, бігаючи очима по обличчі господаря, умовляв Пархом.

- Ну, то якось то буде... розгостіться... - почав припрошувати господар.

Заїдаючи в'юна після чарки самогону, якою їх почастував господар, вільно й статечно говорили про сільські новини, господарство.

- Рік був, порівнюючи з иньшими, добрий. Голоду поки що не відчуваємо, але березову кору на всякий випадок, якщо до чого, то село збирає: потім висушиться й до хліба домішка буде. Все муки менше. Риба? - з рибою непогано. Прип'ять дасть трохи, але й на господарство треба трохи - ну, й рибу мусимо продавати, а як насушимо, то на зиму. Та це невелика допомога. Поліська річка висихає, а до того риба поволі все на дно іде. У Дніпро. Вона чує, де зле буде. Хутори? Ну, що ж, це не погана справа... Тепер тільки поліщук починає розуміти вигоду хутірського господарювання. Черезполосиця на поліських полях така, що не виживеш. Смуга довга, вузька, як нитка, ну й до того ще й з піском і болотом. От маю ґрунту всього разом вісім десятин по нашому, а до оброблення три. Три з лугом та болотом, а дві під сосною. І ті вісім десятинок ще й у десяти куснях... хе-хе-хе... Роби, що хочеш. А в иньших йде гірше: п'ять десятин у п'ятнадцяти кавалках...

От і маєш: землі мало, вона вся у шматках, ланок сходить у ланок, ну й сварки, бійки, суди.

Погано... Коби не мама, порізалися б усі через землю... Їйбо! Вона, значить, учить і наказує миритися, не судитися, шанувати ближнього свого, як самого себе, до церкви ходити, в чистому житті себе провадити. Ну, якщо коли й вип'ємо та й поліщуцька чуприна полетить клоччям - то це так воно здавна було і без цього ніяк не можна.

Самійло, якого ця постать починає інтересувати, питає Пархома:

- А до яких належить наш господар?

- Ну, звісно, до наших...

- Українці, так би мовити...

По обіді, що складається з печеної картоплі й борщу з часником, Артем виводить гостей на город, що притулився одним боком до річки. Над річкою з палів, обшитих дошками і замазаних глиною, хатка.

- Лазня... тут наша мама перебувають... - каже Артем.

- Ходім... подивимося... - мимохить виривається Самійлові.

- Ну, що ж, ходім... - погоджується й господар якось так, ніби вже на щось рішився. З комина, що ледве-ледве вистає над хаткою, куриться димок. Йшли ще вогким городом. Земля парувала потом, як загнаний кінь; над лугами й болотами лежали білі тумани. Нерухомі й тяжкі, іноді рвалися вони по краях, клоччям чіплялися за дерева, як дим у морозний ранок.

Коло лазні господар зупинив їх:

- Пождіть...

Відійшли від хатки на беріг річки, що тихо й повільно котила хвилі через город. На палях, закопаних у землю, сіли. Закурили.

Весна була повна. Сонце, далека прохолода блакитного неба, щебетання горобців, що купаються на другому боці в калабанях при березі річки. Ніжні, липкі пуп'янки дерев ось-ось відкриють очі й здивовано та радісно посміхнуться світлу й теплу. Пархом щось говорив. Самійло сидів і ледве слухав недбалої Пархомової мови, з якої тяжко було довідатися, що він хоче сказати.

Цього Пархома, відомого в цілій околиці торохтія й балакуна, знав він з дуже недавня. На великих мисливських виправах носив Пархом завжди за мисливцями рушниці, ладунки, а іноді й забиту птицю. Говорив завжди багато, готовий був служити всім і кожному і не завжди за винагороду. Правда, любив він випити й погуляти на чужий кошт, але й услужливо ніс усі тягарі, які накладали на нього мисливці. І тепер він теж розмовляв, ні до кого не звертаючись, але готовий завжди порушити всяке питання чи розмову, спрямовану до нього хоч би натяком.

"Справжня поліщуцька душа...", - подумав Самійло з якоюсь приємністю і чулістю. Підвів голову, хочачи подивитись у бік Пархома. Аж раптом остовпів.

На березі річки, кроків тридцять від нього, на дошках, що, положені на бальці над водою, служили бабам для прання білизни, з'явилася жінка.

Підійшла тихо, нечутно. Стала на дощі. Нахилилася. Ніжний рум'янець залив її лице полум'ям. Скинула з плечей якусь кацабейку. Спустила з бедер синю спідницю, що впала біля її ніг. Залишилася в довгій, полотняній сорочці. Почала мити руки, а потім скинула з плеч через голову і ту сорочку.

Милася, стоячи над річкою гола й байдужа до всього, так, якби навколо нікого, крім неї, не було. Обливалася водою, набираючи її пригорщами і поливаючи себе, розмахуючи руками, обертаючись на всі боки, зовсім як качка, що полоскалася вчора в

річці коло порому. Потім скочила з дошки у воду.

Її біла, вихиляста постать, міцні грудні яблука, делікатні тонкі руки з довгими гнучкими пальцями, якийсь чар, що йшов від того молодого тіла, що так недалеко від нього тріпалося у воді, затривожили хлопця. Встав. Пархома не було. Не задумуючись над тим, де він подівся – хлопець зробив крок до жінки... Другий... Зупинився. Дивився на неї, як зачарований. А вона, ніби його не було, встала знову на дошці над водою, стрепенулася, витягнулася, як та качка біля порому, й почала одягатися.

Коли зіскочила з дошки і пішла, Самійло, наче зневолений якоюсь силою, пішов за нею. Коли вона увійшла до лазні, він, не даючи їй замкнути дверей за собою, теж ускочив у хатку.

В селі гуляли вже третій день. Гуляли, як бджоли у вулику. Такої події давно вже не було. Все село переповнене чутками, що попович з Мочигір з Пархомом закупили гуральню жида Мошка Пониманського, відомого поліського винокура і фундують усім. Самогон, приправлений родзинками першої сорти, летиться як вода, йдуть люди з сусідніх сіл – подивитися, що діється. Казали, що попович продав жидам батьківську парафію і хоче всі гроші за неї прогуляти з поліщуками. Тому всі поспішали до Артема, в хаті якого відбувалося частування.

Вже не раз гуляло село. Не раз вже чужим коштом запивалося воно самогоном. І тепер теж. Пили всі: діди, господарі, баби, дівки, хлопці. Пили всюди: в хатах, клунях, під хатами, на городах біля річки, на вулиці.

Питалися: і де вже той попович набрав стільки грошей? Невже за парафію? Село п'яне й веселе горлало наляканими піснями, якоюсь тугою за чимсь, ніби за молодістю, за ліпшим людським життям. Здавалося – всі святкували якесь урочисте весілля, що перемішане з плачем і страшними лайками нагадувало, що п'ється тут тому, що можна випити й не заплатити.

В хаті Артема, в парі й копоті, серед почорнілих стін, між двома запаленими скалками, що червоним, блимким світлом кидали плями на чорні стіни, сиділи й стояли люди. Пили. Але тяжко було в копоті й димі розглядіти, хто й де сидів. Гамір, крики, несамовиті лайки перемішувалися зі співом якихось ніби весільних жіночих пісень.

– Ой, терлич, терлич ти-и-и-и мені милого приклич... – затягала якась баба й чомусь, якимось дивно, може, трохи підсмішкувато, дивилася в бік поповича. Хтось зовсім п'яний кричав:

– А ми свої мами не дамо!..

Пархом сонно за столом рахував:

– А за стрільбу сто золотих... Де? Нема... А за патронташ десятка... Де? Нема...

Пляшки передавалися з рук у руки, самогон наливався в склянки, хтось забирав посуд. Засохлі в'юни на тоненьких патичках зникали, здавалося, разом із патичками у великих роззявлених ротах і заїдалися чорним, глинястим хлібом, міцно посоленим, що прилипав до зубів.

Сп'яніння росло. Разом із ним з'являвся й тяг до бійки. То в одному, то в другому куті починають лаятися. Чоловіки готові вже кинутися один на одного з кулаками. За

що, чого – ніхто не знає. Та поки що тільки розмахують у повітрі кулаками. Правда, в декого під очима видко синці; два-три хлопці ходять на дворі і в сінях і показують криваві шрами на лицах, у деяких жінок чогось волосся підозріло розпатлане.

Сибиковський немов у чаді. Тих півтора дня, що пережив він у селі, промайнули якимось яскравим, несамопитим малюнком чи маною, що десь у нутрі раз-у-раз викликає запитання: – що робиться? Чи уві сні, чи на яві?

Низькі, худі, бородаті поліщуки у свитинах чи кожухах, баби з підітканими спідницями, темні, почорнілі селянські хати з відкритими печами, собаки під столами (а може, це люди? п'яні?!). Якийсь несамопитий калейдоскоп людей, убрань, облич. І мимоволі між ними почав шукати – те друге, своє обличчя?

Її?! Хто вона? Чи це та, чи не та?!

Відчув якусь негасну спрагу, яка примусила його взяти пляшку й налити собі до склянки. Випив. Пошукав на столі чогось закусити. Кислий, недоїджений огірок опинився в пальцях. Почав заїдати.

Спозираючи одна на одну, баби напівп'яними голосами затягнули:

А чого то дзвіноньки красні?

Бо поїли пирожки в маслі,

Маслом поливали,

Сиром посипали,

По-панськи брали,

До губи складали.

А чого то парубки бліді?

Бо поїли кінські з'їди,

Попелом посипали,

Водою поливали,

Суховилами брали,

У пельку складали...

І раптом перескочили своїми пискливими голосами на веселу:

Гарбуз, мамцю, качаєця,

чогось дурень чипляєця.

Відчепися, дармоїде,

бо до мене кращий їде...

Навколо все крутилося в якомусь тумані п'яному, розхристаному, галасливому, що нічого не можна було зрозуміти. Цілувалися баби з чоловіками, хтось ліз під лаву і старався там укластися спати, а під столом спали вже два дядьки з розв'язаними постоломи на ногах.

– Що трапилося? – запитав себе Сибиковський. І пригадав усе, як на долоні.

Коли скочив у лазню через сіни і прибив за собою двері, вона (хто вона? – майнуло запитання) вона, та сама, що купалася, лізла на піч. Ухопив її впоперек.

– А де стара? – запитав.

– Стара? – і жінка раптом розреготалася. – Я тобі стара й молода разом...

Там перебув цілий день. Там і заночував. А потім почалося "весілля". Все було, як у чаді.

Не знав, нащо забрав у нього Пархом срібного годинника – батьків дарунок, комусь віддав рушницю з набоями й сумкою, торгувався про щось із високим жидом, якого всі називали паном Пониманським.

І тільки тепер пригадав собі все.

– Як очадів... Ну, добре... А де ж вона? Ота "Поліщуцька Мати"? – Гірко чомусь посміхнувся: – Де ж молода?!

Встав з-за столу. Підійшов до господаря. Ледве ворущачи язиком, запитав:

– Ну-у... а де ж глузд у цьому всьому? Зрештою... – звертаючись вже до себе: – Де ж глузд у пиятиці? – потім переступив з ноги на ногу. Впер очі в Пархома. – Ну, а де ж та? Мама Поліщуцька? Не бачу... І досі не бачив... – похитав п'яно головою.

Тоді господар, майже тверезий, що, здавалося, один у хаті панував над усім галасом і розхристаністю, оглянув Самійла трохи глумливим поглядом. Зрівноважений і спокійний відповів:

– Ну, що ж, ходім... – і вийшов поволі з хати.

За ним, майже наступаючи йому на закаблуки, йшов Самійло. У відчинені двері мильні[51] ввійшли, мов підкрадаючись. Там було напівтемно, тепло, й пахло якимись сухими травами. Коптіла соснова тріска на перепічку й кидала смагляві тіні на брусові стіни. Обидва стояли перед дверима й мовчки дивилися на піч, де за комином, на баранячому кожусі щось ворухилося.

– От-той самий кожух... – майнуло. Почав чомусь тремтіти. Заболіла відразу голова. Почував, що неначе тверезіє, знаходить знову звичайне розуміння речей і явищ. Щось мале, невидне, загорнене в якесь шмаття, присунулося на край печі й заговорило, гундосючи й хрипучи. Підійшов ближче, наставив вуха.

– Не служи чужому, як служив би своєму. Не трать сили на панське. Як не віриш у Бога, то мовчи, а чужої молитви до Нього не перехоплюй. Хоч із водою, хоч із вітром, хоч зі сонцем, але Господа шануй. Не крадь і не блуди. Тому, що сам живеш, бідний ходиш, бідний вмереш. Оженися! За водою пливе гуска, гуска, наша віра руська, руська. Пам'ятай се денно, нічно і живи в ній непорочно. Як будеш мати дітей, то дочок не віддавай за чужого чужаницю, а синів з чужими дівчатами не жени. Бери зі свого села, а найдалі зі своєї околиці. Пташину і звірину на полюванні забивай, рибку водяну на гачок, на ятер, рукою і всім господнім приладдям лови й впотребляй, але зі словом – Господи помилуй, Господи помилуй, Господи помилуй...

Говорила тихо, поволі, але чітко й спокійно вимовляючи кожне слово. Сиві, майже жовтаві патли закривали обличчя; гострий, кострубатий ніс навис над беззубим ротом. З-за жовтих патлів блискали раз-у-раз з очей промінчики.

Вдивлявся в той зір. Силкувався пригадати щось знайоме. Як не гидко було йому чути сморід того лахміття, в якому сиділа, – все ж присовувався ближче до неї. Надслухував. Щось є ніби знайоме в інтонації голосу, щось таке, як у тої вчорашньої. Дивився їй в обличчя. Вона сиділа в лахмітті непорушно й говорила. Як машина. Тільки

очі виблискують несамовито.

Десь унутрі виринала надія, що ось з-за машкари старої, страшної баби-яги з'явиться вчорашня молода, гарна жінка. Може, може знову повториться те, що було вчора.

Але стара безгучно й майже байдуже говорила своє.

– Ні з панями, ні з панянками не заводись. Тримайся свого, яке воно й не є погане. Тримайся мужиків, як воша тримається мужицького кожуха. У школах учися, розуму доходи і все це людям преподай!

Закашлялася. Потім щось говорила таке, чого не розібрав. Ніби якусь молитву, закляття. Чув лише:

– Чоловіче, Миколаю, де я тебе поховую? Поховую у могилі, щоб по тобі вовки вили. Поховую під столом та накрию постолом, поховую під лавкою та накрию халявкою...

І що більше прислухувався до цього шепотіння, то більше чув щось від вчорашнього, нічного, від тих слів: – Ой, милесенький ти мій, ой, коханесенький... Тільки... тільки... треба ще чогось, ще щось... Ще хвилина, одна хвилина й знову повториться оте вчорашнє.

Сперло у грудях, притисло тягарем, змусило зігнутися.

– Чи це вона? Ой, Господи...

Вдивлявся міцно, щосили напружуючи зір, і приглядався до того старого, змиршавілого, що сиділо й щось хрипіло на кожусі. І що більше вдивлявся, то більше здавалося йому, що це вона. Ось стрепенулася качка над річкою, а ось жінка над водою руками розвела й полощеться у воді, як та качка, що милася там над річкою. Там на дощці випростувалася... Ну, то ж вона...

– Чи це ти, мила, дорога...

Відповіді не чув. Тільки господар, узявши його за руку, легенько підштовхнув.

– Ходім вже, паничу... Бабуня вже втомились...

Ще вночі пробував Самійло вибратися з хати до лазні. Але як тільки встав з лави, на якій лежав, і підсунувся до дверей, господар теж заворушився на ослоні і мовив:

– А я вам дорогу покажу...

Вийшли на двір обидва. Вернулися разом до хати.

На другий день рано, забравши все своє манаття, обидва з Пархомом почали прощатися з господарем. Дякували. Він відповідав:

– І вам теж дякую...

На вулиці їх вже чекав натовп.

– А чого вони?

– А як же? Треба відвести до хвигури... Такий порядок...

Проводило їх майже все село.

Селяни сині, скорчені, у постолах і босі, баби брудні в полатаних спідницях, діти з величезними головами, що нагадували голодних котенят, якісь дівчата, хлопці.

– Це все ті, що пили наш самогон... – упевняє Пархом.

Йшли всі троє разом: Самійло, Пархом і Артем. Позаду сунув натовп. Чого саме

йшли вони – ніхто не знав. Така вже поведенція в тих сторонах, що всякого, з ким пилося чи їлося разом, з ким приятелями розходишся, треба відвести принаймні до сільської хвигури.

Люди йдуть, курять, обмірковують, хто й що має робити, коли відведуть гостя. Баби, трохи підхмелені й свавільні, пробують щось співати, але пісня чомусь увірвалася спочатку. Щось не йде, та й до того чоловіки чогось смутні, а панич, той, що попереду, то як з хреста здійнятий.

Правда, з "мамою" жарти не в жарти, вона вже людину добре вимучить, як візьме її в свої руки, але попович нехай дякує Богові, що таке перейшов. Вся пиха й молодеца примха та різні панські викрутаси як рукою здиме.

Йдуть, розбалакують про все, що на язик та на пам'ять наплине.

Сивий туман з-над річки повзе полями, плутаючись якимось лахміттям на вершках сосон. Прип'ять у ранньому холоді кучерявиться білими пінястими гребінцями. Накрапає дощ. Під дощем мокнуть і здуваються на хатах зелені від моху старі солом'яні стріхи, куряться напіврозвалені комини, дим з них білими охлапами падає за селом. Хати чорні, небілені, з маленькими вікнами, будовані з грубих, соснових брусків.

За селом хвигура – високий, дерев'яний хрест з білим, вишитим хвартушком. Від нього – проміж піль – вузька, довга дорога, що зникає десь на закруті.

– Ходімо хучій... – пропонує Артем, – а ти Пархоме не спішися... – додав якось боком.

Пархом зрозумів. Скоротив слухняно крок і, затримуючи бабів позаду, завів з ними якусь розмову. Артем почав говорити хутко, мов відрубуючи слова:

– Це ніяке чудо чи диво. Людей треба вчити, мусимо стримувати їх від гріха. А школа своя є? Нема... А наука? Нема... хто ж порятує від п'янства та мужицької сваволі? Ніхто... Хто стримає їх у грісі, як не навука старих?

– Але ця молода... молода... А ця стара... Розсипається...

– Ну й що ж? Наші баби знають такі трави, від котрих старе молодіє...

– Але чому я осліп? Чому я бачив молоду?... – не погоджувався попович.

– Очі заморочить... Є таке на світі, що й вчені не розгадають. Але людей у вірі вона тримає, тримає. Чого ж більше треба? Бо коли розпуститься наша поліщуцька земля, розіп'ється, темна й невчена, коли збідована й голодна щодня допадеться вона до гріха й житиме ним – яка користь із неї?!..

– Користь?! Для кого користь? – перепитав попович.

– А звісно, для кого?... – Деякийсь час мовчав, а потім, мов рубнув: – Для Батьківщини...

І тут тільки почав Самійло вдивлятися в цього низенького, миршавенького поліщука, що з виглядом удільного князя з якогось деревлянського князівства стояв неподалік від нього й дивився на поповича ніби зверху вниз. Він був, отой поліщук, високий-високий. І чомусь відступив перед ним Самійло крок узад.

– Чи це не з тих, що за Ольги людей розривали на деревах?

Короткі вуса спадали по-козацькому ледь нижче насмішкуватих уст, очі дивилися з

якоюсь байдужою вибачливістю.

І чомусь попівський синок Самійло Сибиговський почув себе несподівано й дивно малим хлопчиком. Так, як за дитинства, коли його, малого ще хлопця, виводили до гостей у салю й казали:

- Ну, поклонися, синку, чемненько... Привитайся... привитайся... Стукни закаблуками...

І майже відрухово попович Самійло, плутаючись ногами у придорожньому піску, стукнув закаблуками і уклонився по хлоп'ячому. Але поліщук вже не помітив. Дивився понад головою поповича.

- За якесь чорне слово - вибачайте, паничу... Просимо... просимо... Ми тут не приучені до панських церемоній, але зла не зробимо...

Надходив натовп. Коло хвигури почали прощатися. Селяни і баби стискали хлопцеві руку, дякували за "угощення" й просили заходити ще коли-небудь. Самійло почував себе від тих утисків і подяк якось по-дурному, як школяр, що чимось провинився й не знає, що йому буде в школі. А одночасно було чогось соромно й боязко.

Назовні заховуючи вигляд самопевного поповича, обіцяв, що ще прийде, що ще колись погуляємо. Був дуже радий, коли залишились вже самі, пішли дорогою і коли Пархом почав говорити, ніби ні до кого не звертаючись:

- Баба поліщуцька - то баба хороша. Слухняна, працювита, небалакуча. Але чародійка. Варить варево, місить місиво, товче у ступі всяке й зі старої баби зробить молоду. Може халера! Може!... Принаймні на час. Але щоб зі старого зробила молодого, то про це не чув. Ні... тут тобі й стала. А може, вони й знають, а не хочуть. Щоб, значить, старого ще більше причарувати. О-о-о! То баби-и-и...

Помовчавши якийсь час, знов почав:

- На мою думку, нема чарів... Є тільки заморока, яку баби напускають на усяких, а найбільше мужчин... Є заморочення всяке від трав різних, баби їх уміють виварювати й дурному чоловікові подавати. А він вірить! А він думає, чари... Нема чарів, бо чому, я вас питаю, паничу, вони мене не зробили молодим? Давав десятку, й ніяка баба не погоджується. Бо я їм так кажу: дам десятку, дам, але і в морду дам, як ти мене не зробиш молодим... Вшквару так, що очі повилазять на потилицю... І не хочуть... Ні одна...

Те, що попович ішов мовчки, не звертаючи уваги на міркування Пархома, не спантеличило поліщука. Почав скаржитися, але тоном якимсь байдужим і напівжартуючи. Ось він мисливий, а згубив усе майно. Нема патронташу, рушниця невідомо де поділася, набої чорт зна хто вистріляв... А рушничка? Не рушниця, а голуб'ятко... Дід і прадід з неї цілили, стріляли й влучали. Курок треба було перед кожним стрілом наставляти, пістон пальцем підтримувати, але ціляла добре. О-о-о-о... Вона від діда, миколаївського солдата, що під Севастополем воював... Ось яка вона була... А забрав її сукин син жид. Жид Пониманський! Де ж це ви бачили? Де ж це ви чули?!..

І тепер Пархом без рушниць то вже й не чоловік. А так собі. Простий мужик. Бо як він не мисливий, то хто він такий – Пархом? Га? Я вас питаю, паничу?! Пархом на мисливстві ще й як розуміється... Дай Боже, щоб ваші діточки були такі, як Пархом, мисливці... Пархом знає все: як і що, і коли стріляти, в якому місяці року, з якого прицілу, з якою молитвою.

Пани, котрі приїжджають на Полісся, кажуть, що поліську дичину стереже святий Гумберт... Гм... П'ятдесят сім літ прожив, про всяких святих чував, а такого ще не було... Отакий святий має стерегти поліську дичину... А не діждав би ти... Наш святий Варсонофій – от святий... він стереже... На своїй землі... Так... Качки, курочки, лиски, нурки та иньшу птицю стереже святий Варсонофій, який поліщуків дозволяє бити й весною... От... Ну, як відомо, то иньшу птицю – солонку, дублята, хрустеля, чайку, сивку, дропа, то що пізніше бити, то ліпше, але де ти витримаєш до осені? Нема часу чекати, щоб вона сала нагуляла. Еге... Коби то мені рушничку мою, стрільбочку, показав би я їм... Одним шротом – півкопи... А моя мельничка випотрошить та спече на салі... Ой, ой... Це тобі не паршивий в'юн...

Ішов позаду Сибиковського, розмахуючи руками й балакаючи сам до себе.

Починало тепліти. На небі пливли рідкі, продовгісті, як спущені вітрила, хмарки, де-не-де біло-жовті, як весняний трохи спізнений сніг, їх легкі й пухнаті краї не то рвалися, не то ломилися й танули у синій глибині.

Артем, що самотньо залишився біля хвигури, дивився услід двом силуеткам, які зникали під небосхилом і здавалися йому якимись диваками. І той високий, довгий панич, попівський синок, і той другий низький, патlach-мисливий, обидва вони шукають чогось, а самі не знають чого.

Поліщуцька Мати... Поліщуцька Мати... Гов... А головне то й забув... Насунув байдужою рукою баранячу шапку на очі, крутнувся на місці й дрібним поліщуцьким кроком пішов до села.